

LITERÁRNA DIMENZIA HISTORICKÝCH NARÁCIÍ A JEJ CHARAKTER V SÚČASNEJ POSTMODERNEJ KULTÚRE¹

Literary Dimension of Historical Narrative and its Nature in Contemporary Postmodern Culture

The author of the article presents Hayden White's understanding of historical narrative. This tropological understanding of history emphasizes common constructive processes in the writing of fiction and historical narrative. According to White, historians use fictive elements (narrative structures) in writing historical narratives, which are important for their understanding. This is the opposite view to the traditional "scientific" understanding of historical narratives which suppose that the significance of literary dimension of historical narrative disappears in the process of creating one universal narrative about the past. Contemporary postmodern culture supports radical plurality of historical narratives, which reduces the possibility of writing such a universal historical narrative. From the point of view of the author, the developing era of digitalization will have a negative impact on literary skill of young generation as well as the writing of historical narrative.

Keywords: Historical narrative, Hayden White, writing history, plurality, literary skills, era of digitalization

V našom príspevku stručne priblížime problematiku literárnej dimenzie historických narácií. Hayden White bol jedným z najvýznamnejších anglosaských teoretikov histórie v druhej polovici minulého storočia, ktorý pripisoval kľúčový význam práve literárnej dimenzii pri naratívnom zobrazovaní minulosti. Vo Whitovej tropologickej koncepcii nesúvisel význam danej dimenzie historických narácií len s verbálnym vyjadrovaním historikov, ale aj s procesom konštituovania akejkolvek narácie, ktorá približuje dejinné dianie. Aktuálnosť Whitových úvah o historických naráciách prirodzene zvyrazňuje fakt, že ak-

¹ Štúdia je výsledkom riešenia projektu Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied číslo 1/0747/18 (*Obrazy sveta ako výskumná doména humanitných vied. Produkcia, distribúcia, recepcia a spravovanie obrazov sveta*).

ceptácia alebo odmietanie určitých narácií o minulosti neustále sprevádza tak život jedinca, ako aj jednotlivých spoločností. Uprednostňovanie určitých naratívnych predstáv o minulosti súvisí s historickým vedomím (historickou pamäťou), a tým aj formovaním identity každej spoločnosti. S postmodernou a neoliberalnou globalizáciou sa objavuje proces znejasňovania tradične vymedzovanej identity, ktorý vytvára nové „problematické“ impulzy na súčasné písanie o dejinách.

Počiatky Whitovho hľadania súvislostí medzi literárnymi (ako umeleckými) a historickými naráciami sa objavujú už v jeho stati *Bremeno histórie* (1966), ktorá sa zaoberala najmä kritikou zastaralého chápania histórie². V kontraste s týmto zastaralým chápaním histórie vyzýval White historikov k osvojeniu si nových prístupov (impresionistického, surrealistického), ktoré by zvýšili prestíž histórie a jej poznania v rámci širšej intelektuálnej komunity. Uplatňovanie prístupov z aktuálneho vývoja v umení by podľa neho pomohlo historikom, podobne ako to bolo dávnejšie v prípade Georga W. F. Hegela alebo Honoré de Balzaca, efektívnejšie využiť minulosti „na eticky zodpovedný prechod od súčasnosti do budúcnosti (White 2010, 54). Načrtnuté tézy z tejto state White rozvinul vo svojej najznámejšej práci *Metahistória* (1973) a v statiach *Historický text ako literárny artefakt* (1974) či *Fikcia faktickej reprezentácie* (1976). Predovšetkým v 70. rokoch minulého storočia zdôrazňoval White konštrukčnú príbuznosť (z určitého kritického pohľadu až spochybniteľnú identitu) medzi písaním historika a spisovateľa.

Whitova reflexia procesu konštrukcie historickej narácie vyúsťovala do identifikovania viacerých postupov, ktoré sa javili ako totožné s tvorbou spisovateľov. White tvrdil, že v procese tvorby historickej narácie sú „udalosti spracovávané do príbehu potláčaním alebo subordináciou niektorých z nich a vyzdvihovaním iných, charakterizovaním, opakovaním motívov, variáciou tónu a perspektívy, alternatívnymi opisnými stratégiami a tak podobne – stručne povedané, všetky tieto techniky by sme zvyčajne očakávali v sujete (emplotment) románu alebo hry“ (White 2009, 137). V uvedenom procese historik harmonizuje jemu známe historické fakty s vybranou zápletkovou štruktúrou, čím zároveň udeľuje významy jednotlivým faktom, čo bol z jeho pohľadu v „podstate literárny postup, inak povedané, je to tvorba fikcie“ (White 2009, 138). Whitom zvýrazňovaná podobnosť (a v určitých fázach až totožnosť) konštrukčných procesov historika a spisovateľa mala byť dôsledkom ich snahy o dosiahnutie podobného výsledného produktu. V oboch prístupoch by mal byť výsledným produktom naratívny text, ktorý je jasne zrozumiteľný pre široký okruh recipientov.

Spisovateľ aj historik by mali podľa Whita spolu s publikom dôverne poznať použité naratívnych foriem. Samotné pochopenie textu čitateľom dával

² Podľa Whita sa toto zastaralé chápanie histórie spájalo so „zlúčeninou“ umenia a vedy, ktorá predstavovala „kombináciu sociálnej vedy v druhej polovici 19. storočia a umenia v polovici 19. storočia“ (White 2010, 58).

do spojitosti s identifikovateľným druhom príbehu (komédie, tragédie atď.). V prípade historickej narácie je „čitateľ s udalosťami oboznámený nielen preto, že má viac *informácií* o udalostiach, ale tiež preto, že historik mu ukázal, ako sa dáta prispôsobujú *uzoru* zrozumiteľného a ukončeného procesu, zápletkovej naratívnej štruktúre, s ktorou je čitateľ oboznámený ako so súčasťou jeho kultúrneho určenia“ (White 2009, 139). Whitovo zdôraznenie nezastupiteľného významu naratívnej formy na recepciu textu zo strany recipienta ho viedlo ku konštatovaniu, „že musíme povedať o históriách to, čo si Frye pravdepodobne myslel, že je pravdou len v prípade poézie alebo filozofie dejín, a totiž, že historická narácia ako systém znakov poukazuje súčasne dvoma smermi: *smerom k udalostiam* opisovaným v naráciách a *smerom k typu príbehu* alebo mýtu, ktorý si historik vybral, aby poslužil ako ikona na štruktúru udalostí“ (White 2009, 142). Vzhľadom na uznanie historikovoho použitia „mýtckej“ formy pri konštrukcii historických narácií White opustil tradičnú predstavu historických narácií ako niečoho, čo by mohlo „neutrálne“ zrkadliť predstavované veci (dejinná skutočnosť). Namiesto toho tvrdí, že

histórie, ak im správne rozumieme, by nemali byť nikdy čítané ako jednoznačné znaky udalostí, o ktorých podávajú správu, ale skôr ako symbolické štruktúry, rozšírené metafory, ktoré ‚prirovnávajú‘ podávané udalosti k niektoej z foriem, s ktorou sme sa už zoznámili v našej literárnej kultúre (White 2009, 144).

Whitove úvahy o historických naráciách ako rozšírených metaforách podporuje aj skutočnosť, že historici používajú pri približovaní diania v minulosti bežný jazyk, ktorý je charakteristický využívaním trópov. V dôsledku historikovoho používania metafor je zrejmé, že historická narácia nepodáva opis veci, ktorú zobrazuje, ale „nám *hovori*, aké predstavy máme hľadať v našej kultúrnej zakódovanej skúsenosti, ktoré určujú, čo máme pri zobrazovanej veci *cítiť*“ (White 2009, 145). S presvedčivou ilustráciou Whitovho tropologického chápania histórie, ktoré rozlišuje v texte historikov povrchovú úroveň dát a slov a hlbinnú (organizujúcu a štrukturujúcu) figuratívnu úroveň, sa stretávame pri jeho analýze textu z *Dejín Anglicka* od historika Alana J.P. Taylora (White 2010, 138-148). Whitovo kladenie dôrazu na naratívnu formu a naratívny celok pri konštruovaní historickej narácie je v kontraste s tradičným chápaním histórie, ktorá deklaruje najmä jednoznačne determinujúcu úlohu historikmi objavovaných dát z prameňov. Východiskom tohto Whitovho holistického a konštruktivistického chápania histórie je našej bežnej intuície protikladný predpoklad amorfnej historickej reality³. Prirodzeným dôsledkom Whitovho pohľadu na históriu je tak jeho známe konštatovanie, že historické

³ Whitovo osvojenie predpokladu o amorfnej historickej realite naznačuje jeho tvrdenie o tom, že samotným historickým situáciám nie sú vlastné vnútorné významy, ktoré ponúkajú literárne texty, a preto historické situácie nie sú „*skutočne* (inherently) tragické, komické alebo romantické“ (White 2009, 138).

narácie „sú verbálne fikcie, ktorých obsahy sú rovnako tak *vymyslené* (invented), ako *objavené* (found) a ktorých formy majú viac spoločného s ich náprotivkami v literatúre, ako s tými v prírodných vedách“ (White 2009, 135). V našom príspevku sa nebudeme podrobnejšie zaoberať tým, do akej miery toto Whitovo konštatovanie, ako aj jeho pohľad na históriu boli prijímané medzi filozofmi a historikmi⁴.

S pripustením úvah o význame literárnej dimenzie historických narácií sa objavuje otázka jej relevantnosti v súčasnej postmodernej dobe. Z pohľadu tradičného a intuitívneho chápania histórie, ktoré pripisuje rozhodujúcu úlohu dátam objavovaným historikmi, by sa mala signifikantnosť tohto problému s narastajúcim historickým poznaním postupne vytrácať. Všeobecne akceptovateľné a verifikovateľné dáta by mali z tohto pohľadu automaticky usmerňovať historikov k formovaniu rovnako všeobecne akceptovateľných naratívnych celkov (historických narácií). Zároveň dostupné dáta a fakty by mali viesť historikov k používaniu rovnakých výrazov na označovanie nimi skúmaných historických fenoménov. Podľa tohto tradičného chápania histórie by sa výsledkom snaženia historikov mal stať jeden neustále upresňovaný (univerzálny) príbeh o dejinách. Vývoj dejepisectva v krajinách, v ktorých sa už niekoľko desaťročí rozvíja postmoderná kultúra, je „paradoxne“ poznačený radikálnou pluralitou vzájomne odlišujúcich sa historických narácií. Táto pluralita historických narácií nielen problematizuje, ale v niektorých prípadoch úplne vylučuje možnosť ich „harmonizácie“, a tým tvorby jedného príbehu o dejinách⁵. Pri hľadaní príčin vznikania postmodernej plurality historických narácií sa objavuje problém povahy ich konštrukcie. V prípade Whitovej koncepcie je vznikanie plurality narácií zdôvodňované možnosťou historika použiť rôzne naratívne formy a „hlbinné“ trópy. Predovšetkým s trópami sa viaže identifikovateľné a zrozumiteľné vyjadrenie určitej historikovej dejinnej perspektívy, ktorá organizuje významy v celku narácie⁶. Nepochybne práve naratívne priblíženie minulosti z jasne identifikovateľnej perspektívy oslovuje recipienta intenzívnejšie ako v prípade pokusu historikov naratívne podať vybraný úsek

⁴ Bližšie o vývoji Whitovej tropologickej koncepcie a reakciách na ňu pozri (Šuch 2010, 54-131).

⁵ Problematizovanie intuitívneho presvedčenia o možnej priamej korešpondencii historických narácií s historickou realitou (univerzálnou históriou) sa objavuje v práci Arthura Danta *Analytická filozofia dejín*. V tejto práci na základe myšlienkového experimentu o *ideálnom kronikárovi* a analýze naratívnych viet sa upozorňuje na nevyhnutnosť uvedomovania si sprostredkovaného a neustále prepisovaného obrazu minulosti (Danto 2009, 98-133). Na problematickosť presvedčenia o účelovosti idey Univerzálnej histórie upozornil vo svojich úvahách L.O. Mink (Mink 2009, 64-83). Na vznik novej dejinnej situácie upozornil J.-F. Lyotard vo známej knihe *Postmoderná situácia* (1979), kde poukázal na stratu legitimacy tradičných metanarácií (Lyotard 1993).

⁶ Na význam uplatnenia určitej perspektívy pri písaní o dejinách poukazoval aj holandský teoretik Frank Ankersmit. V jeho koncepcii sa spája organizujúca hlbinná úroveň historických narácií s tzv. naratívnyimi substanciami. Na relevantnosť perspektívy v spojitosti s naráciou poukazuje Wolf Schmid v jeho modeli naratívnych transformácií.

dejín z nejasnej alebo „abstraktnej a vzdialenej“ perspektívy. Atraktivita perspektívy historickej práce bude závisieť aj od spôsobu, akým naznačuje možné riešenia spoločenských problémov v blízkej a vzdialenej budúcnosti.

V súčasnej dobe historici stoja pred zložitou voľbou a dilemou, ako podať výsledky svojho výskumu. Na jednej strane by mal historik zaujať „nadčasový“ alebo „multiperspektívny“ náhľad na minulosť, a tým sa „vyhnúť“ dobovým skresleniam. S uvedenou historikovou voľbou by sa riešenie problému literárnej dimenzie historických narácií spájalo najmä so snahou vyhýbať sa použitiu výrazov, ktoré by naznačovali jeho perspektívu. V prípade pokusu o zaujatie „nadčasovej“ a „multiperspektívnej“ pozície je veľmi pravdepodobné, že táto práca nadobudne podobu „štatistickej príručky“. I keď by proti tejto práci nemuseli vznikať zásadné výhrady, tak by zároveň nikoho výraznejšie neoslovila. Na druhej strane s historikovou voľbou určitej perspektívy (spojenej s dejinnou víziou vybranej komunity) sa riešenie problému literárnej dimenzie historickej práce spája s hľadaním vhodného verbálneho vyjadrovania. Zároveň je nevyhnutné predpokladať, že historik osvojením jasne vymedzenej perspektívy môže oslovovať len veľmi obmedzené množstvo recipientov, a tak sa stať len príkladom neúspešného „extrému“. Hľadanie „vyváženej“ a úspešnej perspektívy sa v postmodernej kultúre javí byť pre historikov extrémne zložitú. Proces globalizácie a samotný postmoderný kontext uprednostňuje „absenciu presne vymedzenej identity; čím neurčitejšie je identita definovaná, tým lepšie pre toho, kto je jej nositeľom“ (Bauman 1995, 35).

Voľba pohľadu na dejiny podľa vopred stanoveného a očakávaného zmyslu v dejinnom vývoji, tak ako tomu bolo po minulé stáročia, sa javí byť z perspektívy postmoderného recipienta anachronizmom. V počiatkoch vývoja postmodernej kultúry oslovoval recipientov najmä ironický prístup k minulosti, ktorý súvisel s kritikou tradičných metanarácií. Reakciou historikov k ideám postmoderny bolo nahliadanie na minulosť pomocou tzv. mikrohistorického prístupu. V prípade aplikovania mikrohistorického prístupu sa historici pokúsili priblížiť prameňmi dostatočne zdokumentované udalosti, ktoré narúšali tradičné stereotypy o predstavovanej dobe. Zároveň so zameraním sa na čitateľsky pútavé podanie dejinných zvláštnosti odkrývali aj limity svojho poznania (Ginsburg, 1993, 2003). Naznačenie dejinného zmyslu sa z textov stúpcov mikrohistorickej metódy vytráca a nahrádza ho irónia a nostalgia za nenávratne vzdialenou minulosťou. Dejinný vývoj sa pre čitateľa mikrohistorických prác stáva výsledkom náhod a nejasných zámerov dejinných aktérov, ktoré vyúsťujú do viac alebo menej prekvapivých dôsledkov. Príkladom čitateľsky úspešných kníh sú aj práce anglického historika Simona Schamu⁷. Množstvo presvedčivo

⁷ V knihe *Občania* (1989) priblížil Schama svoj pohľad na Veľkú francúzsku revolúciu, ktorej priebeh sa z jeho pohľadu nedá vtisnúť do nejakej historickej schémy, „ale sa javí skôr ako súhrn náhod a nepredvídateľných dôsledkov“ (Schama 2004, 18). Schama vykreslil osudy, konanie a možné motívy konkrétnych ľudí, ktorí sa ocitli vo víre revolučného diania. Zároveň si pri rekonštrukcii dobovej atmosféry všimol revolučnú rétoriku historických

deklarovaných a rovnako tak presvedčivo spochybňovaných dejinných zmyslov dejín mohlo čitateľov viesť k hlbšiemu zamýšľaniu nad prezentovanými informáciami o minulosti z médií. Podľa optimistickej liberálnej dejinnej vízie mala táto trvalá vzájomná konkurencia vyústiť do kvalitatívne vyššej úrovne historického vedomia.

Do procesu celosvetovej globalizácie vstupuje koncom minulého storočia aj intenzívna digitalizácia vo vyspelých krajinách. S érou digitalizácie sa zásadne mení dostupnosť informácií. Do popredia užívateľov informácií sa dostáva dopyt po efektívnom spracovaní dát, ktoré sú často sprevádzané obrazom. V záujme rýchlosti a efektivity spracovania digitálnych dát nie je nový užívateľ konfrontovaný s potrebou náročnejšieho spracovania textov a dát. Nové digitálne prostredie s celosvetovou internetovou sieťou sa už stalo pevnou súčasťou života mladej generácie. Výsledky a konfrontácia s digitálnou érou prinášajú nielen pozitívne ohlasy a výsledky (Bauerlein 2010, 65-130). I keď je posun v zameraní edukačných systémov od získavania vedomostí k rozvíjaniu efektívnych kompetencií pochopiteľný, tak najmä u odborníkov v humanitných odboroch vzbudzuje obavy. Ich obavy pramenia z dôsledkov pohodlnejšieho (skratkovitého) nahradzovania čítania textov mladou generáciou pasívnym prijímaním digitálnych obrazov (z virtuálneho sveta) alebo len čítaním krátkych textových útvarov. Tradičné porozumenie textov a s ním spojené individualizované predstavy sú nahradzované konkrétnymi (až stereotypnými) obrazmi o svete, ktoré ponúkajú všadeprítomné digitálne médiá. Prirodzeným výsledkom konfrontácie mladých ľudí je často povrchné porozumenie nielen súčasného, ale najmä dávnejšieho života ľudí (Liessmann 2015, 120 - 130).

Vzhľadom na posuny v edukačných a čitateľských návykoch recipientov vyrastajúcich v digitálnej ére sa objavuje otázka, do akej miery, a prípadne, ako tieto zmeny môžu zasiahnuť vnímanie a následne aj produkciu historického poznania. Zdá sa, že historici budú zväčša pokračovať v skúmaní pre súčasníka atraktívnejších aspektov života ľudí v minulosti, pričom sa budú pokúšať oslovovať širšie publikum. Podstatná zmena nastáva v digitálnej oblasti (napr. v prostredí sociálnych sietí), kde podávanie historických informácií bude prispôbované vkusu (stereotypu) priemerného používateľa. Môžeme očakávať produkciu kratších textov a komentárov o dejinných udalostiach, ktoré budú sprevádzané množstvom obrazového materiálu. Zohľadňovanie úrovne čitateľských návykov recipientov sa môže prejavovať pri spôsobe verbálneho vyjadrovania. V textoch sa pravdepodobne budú vyskytovať skôr každodenne používané výrazy a prehľadne zjednodušujúce obrazy sociálnych vzťahov. Potreba výrazného zviditeľnenia v silnejúcej konkurencii bude viesť autorov

aktérov, ktorá vyvolávala problematicky zastaviteľné vlny násilia. V knihe *Mŕtve určitosti* (1991) demonštroval na príklade dvoch príbehov, že akékoľvek strohé vedecké správy zahŕňajú rozprávačské zručnosti (výberu, komentárov a interpretácie), a tak „historické poznanie je vždy nevyhnutne opísané prostredníctvom postavy a predsudkov ich rozprávača“ (Schama 1991, 322).

k prihliadaniu na estetické a hodnotové aspekty pri prezentovaní textových (alebo audiovizuálnych) obrazov dejín. Vzájomný zápas odlišujúcich sa naratívnych predstáv minulosti bude nielen hľadať dominujúceho víťaza, ale zároveň bude formovať historické vedomie celej spoločnosti. Preto sa viac ako kedykoľvek predtým objavuje potreba uvedomovania predovšetkým literárnej dimenzie naratívneho približovania dejín.

LITERATÚRA

- Ankersmit Frank: *Narrative Logic. A semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague 1983.
- Bauerlein Mark: *Najhlúpejšia generácia. Ako digitálna éra ohlupuje mladých Američanov a ohrozuje našu budúcnosť alebo never nikomu pod 30*. Bratislava 2010.
- Bauman Zygmunt: *Úvahy o postmoderní době*. Praha 1995.
- Danto Arthur: *Naratívne vety*, [in:] *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Ed. R. Kožiak, J. Šuch, E. Zelenák. Bratislava 2009, s. 98-133.
- Ginzburg Carlo: *Microhistory: Two or Three Things That I know about It*, „Critical Inquiry“ 1993, vol. 20, No. 1, s. 10-35.
- Ginzburg Carlo: *Sýr a červi*. Praha 2003.
- Lyotard Jean-Francois: *O postmodernismu*. Praha 1993.
- Mink Louis O.: *Naratívna forma ako kognitívny nástroj*, [in:] *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Ed. R. Kožiak, J. Šuch, E. Zelenák. Bratislava 2009, s. 64-83.
- Schama Simon: *Občané*. Praha 2004.
- Schama Simon: *Dead Certainties*. London 1991.
- Schmid Wolf: *Naratívni transformace*. Praha 2004.
- Šuch Juraj: *Naratívny konstruktivizmus H. Whita a F. Ankersmita*. Ostrava 2010.
- White Hayden: *Historický text ako literárny artefakt*, [in:] *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Ed. R. Kožiak, J. Šuch, E. Zelenák. Bratislava 2009, s. 134-153.
- White Hayden: *Tropika diskursu: Kultúrně kritické eseje*. Praha 2010.
- White Hayden: *Metahistorie*. Brno 2011.